

FRANCISCUS DE KASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO ÉS SZEREPE A BUDAI KÖNYVFESTŐ MŰHELYBEN

AZ ENYINGI ÉS BAKONOKI TOROK-CSALAD CÍMERES LEVELE

A Zsigmond királytól nyert
címer megerősítése

Keveseeknek jelent ez a név többet pusztán betűnél s akik olaszos dallama után ítélnék, meglepődve fogják hallani, hogy éppen nekünk, magyaroknak jelent legtöbbet ez az idegen hangzású név.

Idegen s mégis a magyar multtal összefüggő. Földiézi bennünk nagy királyunk, Hu-

nyadi Mátyás fényes udvarának, a tudományok és a művészetek akkor európai jelentőségű központjának és ebben is Mátyás legnagyobb alkotásának, a budai könyvfestőműhelynek emlékét, Franciscus mester pompás Breviariumban örökítette meg nevét, melyet valamikor Mátyás meghitt emberének, Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépostnak¹ készített. A kézirat lapjain, mondatzsalagokra írva vagy parányi betűkkel a díszítmények közé csempészve, három ízben különféleképpen találjuk nevét. Egyszer rövidítve csak ennyit: **FN** (Franciscus). Másodszer Franciscus de Castello Italico-t, harmadszor még részletesebben és eltérő, sőt nagyon feltűnő helyesírással Opus Francisci de Castello Ithalico de Mediolano-t olvasunk. Kitéréről sem oklevél, sem más forrás nem ad számot, legalább is nem ismerünk ilyent és így érthető, hogy a hazai és külföldi tudományos irodalom régtől fogva hozzátételekkel próbált rejtélyes egyéniségehez közelebb férkőzni. A kézirat újabb átvizsgálása² s ennek kapcsán a renaissancekori magyar miniatúrafestészet kérdésének revíziója lehetővé tette számomra, hogy a felmerülő kérdéseknek legalább egyikére pontos választ tudjak adni s ezzel Franciscus titokzatos személyét a realitások világába vonjam be. A renaissancekori magyarországi emlékenyaggal való összehasonlítás ugyanis ezt a kételyt, hogy művésziünk nem volt-e Milánóban élő művész s Kálmáncsehi rendelése nem érte-e idegenben, teljesen eloszlatja. Még pedig oly bizonyítékkal,

¹ Később nagyváradi, majd erdélyi püspök, végül kalocsai érsek.

² A kéziratot évszázadokon keresztül a lambachi bencés kolostorban őrizték. Ujabbban azonban — mint jóformán az összes osztrák kolostori kincsek — eladásra került s ma Eisenmann lipcei antiquarius birtokában van.

melyet semmiféle más kézirat nem tud szolgáltatni — ha csak nem magyar ember másolta, mint pl. Kálmánesehinek Mr. Chester Beatty tulajdonában, Londonban volt kéziratát Stephanus de Chahol nevű minora szerzetes. Ha ilyen bizonyíték nincs, csak a címereslevelek végtelenül fontos miniatúraanyaga segíthet. A címereslevél egyszerű pontos évszámot ad, másrészt ha Budán kiállított címereslevélről van szó, díszítéseinek budai eredetében valóban fölösleges kétkedni. 1481 nov. 26-án, az enyingi és bakonoki Török-család számára Budán kiállított címereslevélben találjuk meg Franciscusra a szükséges bizonyítékokat, mert erről az armálsírról minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az ő munkája.

A címereslevél dísz címerképből és az oklevél két szélénél díszítéséből áll. A címerkép maga fekete alapra festett, melyet kisebb és nagyobb zöld pontok élénkítenek; ebbe nyulnak bele a sisaktakaró színes foszlányai, melyeken a sárgával élénkített cinberbörös dominál. A sisakdísz vörös medvéje körül vékony arany vonalokból sugaras dísz látható. A címerképet fekete, arany és világoskék szalag kereteli. A lapszéleket könnyű indákról fakadó tarka virágdísz ékesíti, közte fekete pontokkal körített arany gömbök nőnek. Fekete pontosz fut végig az indák kis kunkorulatain is. Ezt a díszítést minden apró részletével együtt pontosan megtaláljuk Kálmánesehi Breviariumában is. A kevésbé díszes lapok közül harmincegynek a szélére ugyanaz a virágdísz van festve, és még kétszer a gazdagabb díszítésűekre is. Az utóbbiak egyikén, — mely színhatás tekintetében a legpompásabb lapok közül való, — az alapozás fekete s az aranygömbök körül világoskék pontok sorakoznak. A Török-féle armális fekete alapozású s zöld gömbökkel teleszórt díszét két lapon is megtaláljuk, amelyek egyikén még a hosszú, kunkorodó levelek is teljesen azt a benyomást keltik, mint a sisaktakaró nyúlványai. A lapok legtöbbje éppúgy van beszegeve s a címer körül mindig ugyanaz a sugaras dísz jelenik meg, mint az armális sisakdíszé körül.

A Kálmánesehi-féle Breviarium a maga egészében a legszebb magyarországi kéziratok közé tartozik.² Színeinek és aranyozásának rendkívüli pompája, dekorációinak ötletes gazdagsága a vele rokon kéziratokat erősen felülmúlja. Nincs két egyforma lap s akad közöttük olyan, melynek merész terveze szinte modernül hat; nagyobb szövetmustra részletét kapjuk, melynek egészét inkább sejtjük, mintsem látjuk, mert a széleken be-benyúló óriási aranylevelek töredékei csak jelzik az összetartozást. A díszesen

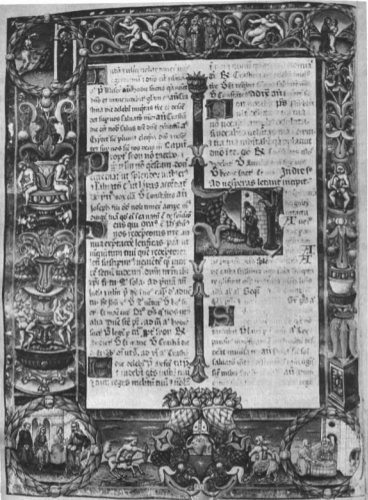
illuminált lapok pazar bőségben árasztják el a kéziratot s a figurális, kedvesen naív ötletekben kifogyhatatlan kis kompozíciók nagy tömegének adnak érvényesülési lehetőséget. A művész méltán volt büszke a munkájára.

Franciscus mester tehát 1481-ben a budai műhely tagja volt. De ki volt ezen kívül és honnan jött? Ezekre a kérdésekre még mindig csak részben tudunk válaszolni. Munkája után ítélve annyi bizonyosnak látszik, hogy a kitűnő milánói miniatornak, Christophoro de Predisnek volt a követője. Az említett kéziratban vannak olyan lapok, melyek ezt az állítást teljes mértékben igazolják. De e kört még szűkíthetjük, ha hozzáfűzünk, hogy Christophoro de Predis követői közül abban a művészcsoporthoz tartana mesterségét, mely a milánókörnyéki Lodiban dolgozott s Carlo Pallavicini lodii püspök számára díszített néhány karkönyvet, melyeket a püspök 1495-ben a lodii székesegyháznak ajándékozott. A díszítések általános elrendezése, puttókkal való teleltetése, s főleg az arctípusok mutatják az ezektől a művészekről való legteljesebb függést. Franciscusnak minden ízében egységes, tiszta milánó-lodii modora tehát arra enged következtetni, hogy legalább művészileg e körzethez származott. Érdekes körülmény, hogy Magyarországnak Lodalval éppen a nyolcvanas években erősebb kapcsolatai voltak.

Hogy most már ezekután családi származását illetőleg fentartatható-e az a korábbi föltevés, melyet a Castello Ithalico de Mediolano névnek az 1489-ben — zengi és zágrábi — nemességgel felruházott de Castelliono et de Mediolano család nevével való feltűnő hasonlóságára építettem, még mindig nyílt kérdés marad. A Castelliono családnak tagadatlanul sok kapcsolata volt Milánóval s így elképzelhető, hogy egyik tagja Milánóban tanulta művészi mesterségét. Nincs azonban kizárva az sem, hogy a névjelzésben csak egyszer előforduló „de Mediolano” nem tartozik a névhez, hanem magyarul egyszerűen „milánói”-t jelent. Tény azonban, hogy milánói oklevelekben nem fordul elő, de az is igaz, hogy a Castelliono család címereslevelében sincs mint családtag felsorolva.

Az a körülmény, hogy a magyarországi kéziratok közül Franciscusé áll legközelebb az eredeti forráshoz, a lodii karkönyvekhez és a milánói művészetekhez általában, arra kényszerít, hogy Franciscust a budai műhely életére döntő jelentőségű és irányadó egyéniségnek tekintsem. Rendkívüli önérzete, — nevét háromszor is megörökítette, — szintén arra vall, hogy megkülönböztetett szerepet töltött be a műhelyben. Ugyanis az összes magyarországi renaissance-kori kéziratokat számbavéve, nem találunk

² A Breviarium egyik, igen szép lapját folyóiratunk székesszékhelyi számában — VI. évf. (1930.) 7. sz. a 385. oldalon reprodukáltuk.

KALMANCSEHI DOMONKOS SZÉKESFEHÉRVARI PRÉPOST LAMBACHI BREVIARIUMA

arra még egy példát, hogy a festő megnevezte volna magát.

Munkájához legközelebb álló, egységes stílusú és egyenletes munkának vehető Johannes Tolhopf Stellariuma (Wolfenbüttel), Georgius Trapezuntius Rhetorikája (Budapest), Ptolemaeus Cosmographiája (Bécs) és

a müncheni Aristeas. Egytől-egyig Corvinkódexek. Ugy látszik, ekkor már többen voltak a műhelyben, mert ezek nem Franciscus munkái, csak teljesen abban a modorban készültek, mint az ő művei.

Hogy a művész mikor jött Budára, nem tudjuk, mert abból, hogy 1481-ben festi ki

KALMÁNCSEHI DOMONKOSNAK A LAMBACHI BENCÉSKOLOSTOR TULAJDONÁBAN VOLT IMADÁSOS KÖNYVE

a Török-féle címerlevelet, nem következik, hogy szükségképpen ebben az évben jött. Oláh Miklós exztergomi érsek előadása szerint Mátyás király budai műhelye harminc tagból állott. Amit az 1481-es év körül észlelünk, az Oláh Miklós állítását már erre az

időre igazolni látszik. Nemcsak, hogy ebben az évben itt van Franciscus, de ez az évszám olvasható az egyetlen keltezett Corvinkötésen (Bécs), sőt pontosan 1480–81-ben időzik Budán, nyilván mint a műhely tagja a firenzei miniator, Francesco Rosselli is, —

Cosimo Rosselli testvére, — kinek Mátyás számára készített munkáiból — sajnos — egyet sem ismerünk. Hogy milyen sokan voltak ekkor már a műhelyben, azt leginkább Kálmáncseinek egy másik, 1481-re keltezett Breviariuma bizonyítja, mely ma a bécsi Liechtenstein-gyűjteményben van. Ez a kézirat egyben bizonyíték arra is, hogy Franciscusnak 1481 előtt kellett már itt lennie, mert a kódex miniatúrái a lambachi kézirat-hoz viszonyítva már lényegesen módosult modort mutatnak, ami olyan folyamatra vall, melyhez bizonyos idő eltelté szükséges. Megtaláljuk benne azt a mindenféle motívumokból összeszedeggetett, csodálatos keveréket, mely jellemző e kor magyar munkáira. Felsőolasz, firenzei, flamand és német elemekből összeállított díszítvényeket, melyek közé német metszetek másolásai is vegyülnek. Az egész egyvelegben azonban túlsúlyban maradnak a Franciscus hatása alatt készült lapok, akár az ornamentikát, akár a figurális kompozíciókat vesszük. Franciscusnak csaknem minden lapjához találunk megfelelőt akár a Liechtenstein-féle Kálmáncsehi Breviariumban, akár Halmáncsehi negyedik könyvében, zágrábi Missaléjában, akár Filipez János Pontificaléjában (Esztergom). A nyolcvanas évek végén készült Corvin-Missale a Vatikánban, a fejlődés meglepően gyors meneténél fogva, kissé erősebben eltávolodott ugyan már tőle, de azért kapcsolatai még mindig szorosak s a folytonosan használt motívumok egyezése Franciscuséival s a többi említett kézirrattal feltűnő és meggyőző.

Hogy ez az ornamentika mily széles körben terjedt el ebben az évtizedben, arra meglepő bizonyítékokat szolgáltat többek között egy egyébként jelentéktelen, sőt ügyetlen s bizonyosan nem a budai műhelyben készült kézirat, mely azonban nevezetes azért, mert Franciscus modorának minden külsőségét, a zománcszerű élénk színezést, a könnyed lapszélidézítést a nagy tarka virágokkal és egyéb járulékokat átvesz. A ma Pozsonyban levő Miskönyvet Apáthi Lukács egri prépost, előbb veszprémi kanonok 1489-ben, egri prépost korában íratta egyháza számára.

1489-ben a budai műhelynek ez a tízéves korszaka lezáródik és fellép a második, névről ismert művész, *Giovanni Antonio Catta-*

neo de Mediolano madocsi apát. Ő ugyan már 1487-ben is madocsi apát, de csak 1489 jan. 6-án tudjuk a budai műhelyben való jelenlétét kimutatni. Modora félre nem ismerhetően megjelenik az erdődi Bakócz-család számára Budán kiállított címereslevélben. A madocsi apát modora nagyon rokon Franciscuséval, eredete nyilvánvalóan ugyanaz, de mégis lényegesen eltér tőle. Elegánsabb, érettebb, kevésbé aprólékos. Nagyobb stílus. Ilyen modorban készültek a párisi Cassianus, a müncheni Beda, a newyorki Evangelistarium Corvin-codexek, a párisi Aristoteles Corvin-ösymontatvány és Nagylucei Orbán egri püspök Psalteriuma (Budapest). E fődarabok kivétel nélkül 1490 körül készültek, de azért a madocsi apát hatása erőteljesebb, mint Franciscusé; még harminc évvel utóbb is akad késői követője.

Közben 1514-ben fellép azonban a harmadik, súlyosabb művészegyeniség, kinek nevét nem ismerjük, csak eddig megfejtetlen, sőt kibetűzhetetlen monogramját. Ez a művész csomó címereslevélen kívül Bakócz Tamás esztergomi érsek két könyvét díszítette. Az előbbiektől minden tekintetben különböző művész egyenisége szintén talált követőkre a címereslevelek miniatúrái között. Működési ideje tizenegy éven át kimutatható, tágabb értelemben vett hatása pedig az 1530-as évek elejéig.

Mai tudásunk szerint ez az a három egyeniség, kiket a címereslevelek segítségével a budai műhelyhez tudunk kapcsolni. Kortársaikra gyakorolt rendkívüli hatásukból arra következtethetünk, hogy mind a három a műhely vezető embere volt, kik köré a művészek egész raja csoportosult. Oláh Miklós tudomása szerint a műhely feje a nagyműveltségű s a festésben is járatos dalmát tudós, *Felix Ragusanus* volt. Az ő személye egyelőre még testetlen árnyék, Oláh Miklóson kívül más nem szól róla s a három említett művész egyikével sem azonosítható. Valószínű, hogy nem is szabad őt a kiválóbb festők között keresni. Oláh minősítése: „a festésben is járatos” nem vall arra, hogy kiváló művész lett volna, sőt inkább arra mutat, hogy a mondat másik felét: „nagyműveltségű dalmát tudós” kell irányadóul vennünk, mely szerint *Felix Ragusanus* a műhely szellemi vezetőjének látszik.

DR. HOFFMANN EDITH

APATHI LUKÁCS EGRI PRÉPOST MISEKÖNYVE 1489-BŐL
Ma Pozsonyban

PÁRISI AUKCIÓEREDMÉNYEK. A válság, amely a múlt esztendőben oly nyomorúságosan éreztette hatását az európai és amerikai műkereskedelemben, újlátszik, enyhülőben van. Legalább is ezt a reményt ébresztik két nagy párisi gyűjtemény nemrégiben lezajlott aukciójának eredményei, amelyekben ugyan nem érték el az inflációs évek szinte csillagászati számainak, de igen kitűnő és — reális áronk ütötték le a kikiáltott műtárgyakat. A két kollekció közül a *Pacquement*-gyűjteményben főleg a késő impresszionizmus mesterei és a posztimpresszionisták voltak képviselve. A Georges Petit-galériában december 12-én aukcióra került 73 festmény közül a legnagyobb árat *Vincent van Gogh* középnagyságú (73×92 cm) festménye, a „*Méridienne*” érte el, amely 280.000 francia frankért (kb. 62.000 P) cserélt gazdát. *Cézanne* kisméretű virágvázás csendélete (*Pots de fleurs*, 46×55 cm) 168.000, *Estaque-i tájképe* 112.000 frankot ért el. *Renoir* „*Fürdőző nők*” c. képéért 64.000, *Puvis de Chavannes* „*Anyaság*”-jáért 70.000 frankot fizettek. Meglepő magas áron kelték el az élő mesterek képei is: *Vuillard* egy csendéletét, amelyért *Pacquement* 1914-ben még 5000 frankot fizetett, 57.000 frankért vette meg a Luxembourg-múzeum, *Henri-Matisse* két csendélete pedig 48.000, illetve 75.000 frankért talált gazdára.

Még respektábilisabbak voltak az eredmények, amelyeket a *Jules Strauss*-gyűjtemény három nappal később, december 15-én, ugyancsak Georges Petitnél tartott árverésén a francia impresszionizmus nagymesterei érték. A legmagasabb áron *Manet*-nak tanítványát és sógorúját, *Berthe Morisot*-t ábrázoló briliáns arcképe kelt el: 360.000 frankot (kb. 80.000 P) fizetett érte egy angol gyűjtő. *Renoir* kisméretű (52×45 cm) *Richard Wagner*-arcképét, amely egyike a mester legérdekesebb alkotásainak, Alfred Cortot, a híres zongoraművész szerezte meg 257.000 frankért (kb. 56.000 P), az aukción szereplő további 23 *Renoir*-festmény közül pedig még kettő kelt el 100.000 frank feletti áron. (Le jardin d'essai: 173.000; Baigneuse: 131.000.) A legnagyobb meglepetést azonban a *Claude Monet*-képek árai keltették: az impresszionizmusnak ez az utóbbi időben erősen aldértékelt nagymestere *Étretat-i tájával* 205.000 (kb. 45.000 P), két másik tájképével 122.000, illetve 111.000 frankot ért el. Érdekesebb eredmények voltak még *Degas*: *Le départ*-ja, amely 174.000 (kb. 39.000 P) és *Delacroix* *Keresztrefeszítése*, amely 140.000 frankért (kb. 31.000 P) cserélt gazdát.

Az érdeklődés és a vásárlókedv örvendés föléledésének legjobb jele az egyes kiváló képek magas árai mellett az a tény, hogy a Strauss-gyűjtemény összesen 3 millió 540.000 frankot (közel 800.000 P) hozott.